STAMPE MEDIEVALE REPREZENTÎND CETATEA SATU MARE AFLATE ÎN COLECȚIILE BIBLIOTECII ACADEMIEI.*

LIVIA BACÂRU

Istoria, în lunga și sinuoasa ei desfășurare, a hărăzit cetății din Satu Mare ca în toate timpurile și sub toate stăpînirile să fie așezată la margine de împărății. Din această pricină ea a avut de-a lungul vremurilor o existență zbuciumată, fiind supusă mereu ciclului: distrugere, renaștere, înflorire.

Despre începuturile așezării, despre rosturile ei, despre oamenii care au trăit aici, s-au aflat, rînd pe rînd, știri noi și continuă să se descopere și în zilele noastre urme ale vieții desfășurate pe aceste meleaguri cu multe veacuri în urmă. Sînt mărturii că Satu-Mare a avut dintotdeauna un rol de centru strategic și economic al regiunii, poziție pentru care mulți au căutat să-l stăpînească. În luptele duse pentru posesiunea lui sau pentru nenumăratele cuceriri și recuceriri ale Transilvaniei, cetatea a fost adesea obiectul asediilor și devastărilor, cînd dintr-o parte, cînd dintr-alta, populația ei căzînd victimă incendiilor și apelor Someșului. Nu este nevoie să traducem scurtul citat care descrie soarta locuitorilor în timpul unui asediu: *Miseri incolae nocturno tempore, incendio et clamoribus perterriti, multi promiscue, viri, feminae, pueri et infantes, partim flammis, partim in flumine Zamos, quod oppida ipsa interfluit, miserabiliter perire*"[1].

Evenimentele dramatice care marcau transformările istorice din viața cetății nu puteau rămîne străine istoriografilor europeni de odinioară. În tipăriturile vechi din secolele XVI și XVII numele și reprezentarea ei apar din ce în ce mai des. Hărțile timpului o menționează consecvent, e drept cu multe variante. Forma cea mai obișnuită este *Zotmar* și *Zatmar*. Dacă luăm însă ca exemplu numai operele cartografice italiene tipărite în secolul al XVI-lea la Roma, Florența, Veneția se întîlnesc și forme ca: *Zachmar, Zatmarbania, Zatinar, Satmar, Zachamar*. Aceste două din urmă apar alături pe aceeași hartă, operă a lui Antonio Millo, datată 1583[2], și anume *Satmar* cu sublinierea *cità*=oraș, iar *Zachamar* cu mențiunea *la fortezza*=cetatea. Se observă

---

* Comunicare susținută la sesiunea de comunicări „Din storia orașului și ținuturilor sătmărene", Satu Mare, noembrie, 1972.

[1] *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* . . . Tomus secundus. Cura et studio Joannis Georgii Schwandtneri. Bibliopolae Vindobonensis, 1746, p. 407.

[2] Florio Banfi, *I paesi romani nei monumenti cartografici italiani del Rinascimento*. Freiburg i.Br., 1956, passim.

https://biblioteca-digitala.ro

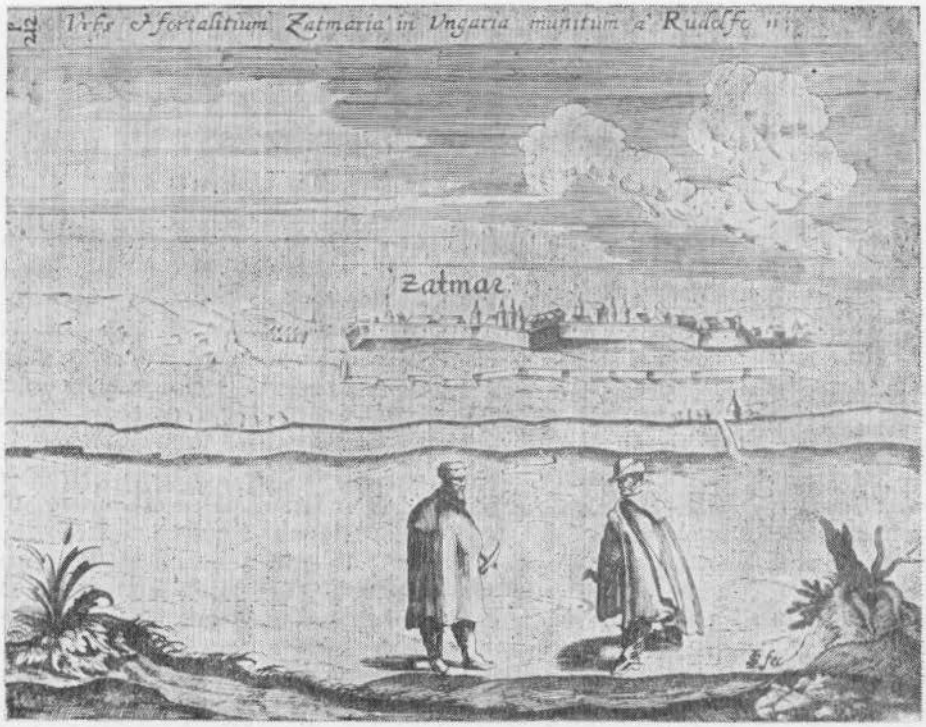

Fig. 1. Stampă reprezentînd cetatea Satu Mare la 1663.

aici, ca şi în alte izvoare, intercalarea unei vocale în mijlocul formei *Zatmar*, obişnuită în grafia epocii. Astfel, variantele *Zatinar*, dintr-o hartă florentină editată în 1577[3], *Zachamar*, din harta citată a lui Millo, şi aceea de *Zotumar* folosită foarte de mult într-un document al palatinului şi comitelui de Solnoc, redactat în anul 1237[4], ar putea constitui, eventual, o dovadă că — în vorbirea curentă — numele oraşului se pronunţa cu o vocală la mijloc, moştenită, probabil, din toponimicul originar.

Care a fost înfăţişarea localităţii cu veacuri în urmă, ne-o dezvăluie tot tipăriturile vechi, prin stampele reproduse pe paginile lor. Este adevărat că, puse una lîngă alta, reprezentările unor oraşe sau cetăţi din evul mediu vădesc asemănări izbitoare, cei mai mulţi din creatorii lor inspirîndu-se în lanţ, unul după altul. Desenul original însă trebuie să fi fost executat de un artist care a trecut prin oraşul respectiv, iar adăugirile şi modificările intro-

[3] *Idem*, passim.
[4] G. Wenzel, *Arpádkori új okmánytár*. [Nouă culegere de documente din epoca arpadiană]. Hetedik kötet. 1235—1260. Pest, 1869, p. 41, doc. nr. 26.

https://biblioteca-digitala.ro

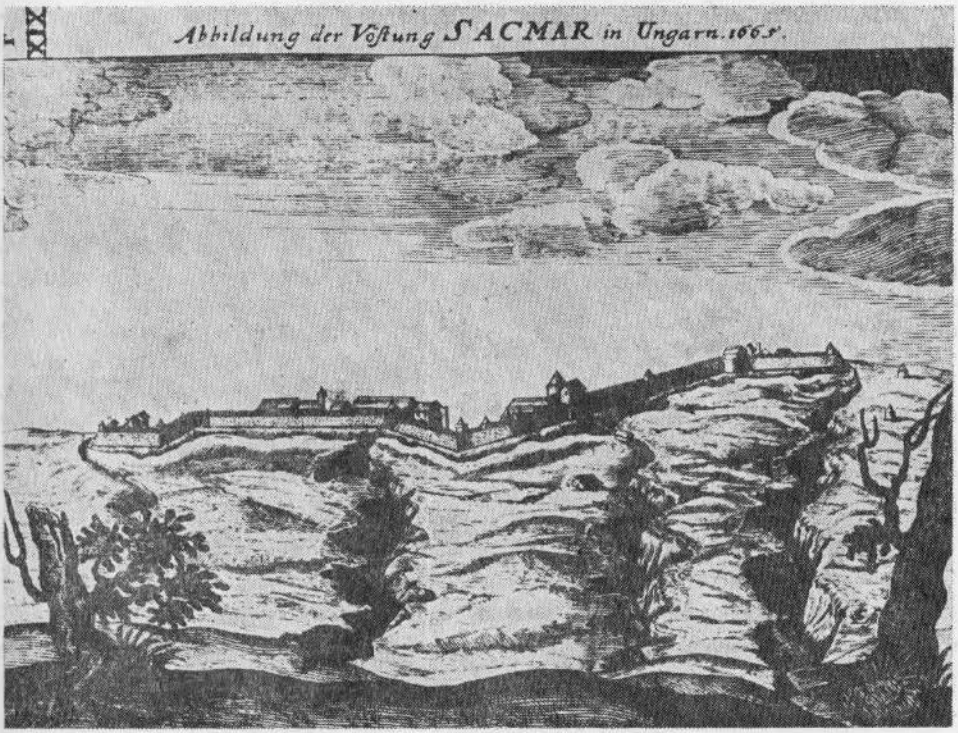

Fig. 2. Vedere a cetății din anul 1665.

duse de cei ce l-au copiat ulterior, pentru a crea o versiune proprie, nu puteau influența prea mult realitatea, atîta cîtă se putea cuprinde în opera inițială.

Din cele șapte stampe prezentate aici, patru înfățișează cetatea Satu-Mare în două poziții, iar trei Mintiul, tustrele din același unghi. În valoroasa și cuprinzătoarea lucrare a lui B. Burai *Despre cetatea de tip italian din Satu Mare* apărută în 1969[5], sînt reproduse două din ele, ambele fiind vederi ale Sătmarului. Celelalte cinci aduse de noi sînt, fie variante ale acestora, fie stampe noi după cum vom vedea mai departe.

Vom începe firește cu cele mai timpurii din ele, anume stampele apărute în partea a doua a lucrării *Ortelius redivivus et continuatus* . . . Nürnberg, 1665[6]. În prima gravură (fig. 1) Satu-Mare este privit din latura sudică, într-un plan mai îndepărtat, lăsînd să se vadă rîul Someș cu podul și turnul de strajă al acestuia. Dincolo de zidurile cetății se văd clădiri mari și numeroase turnuri,

[5] B. B u r a i, *Despre cetatea de tip italian din Satu-Mare*, în *Satu-Mare studii și comunicări*. 1969, p. 125—146, și ilustrațiile.

[6] *Ortelius redivivus et continuatus oder der ungarische Kriegsempörungen historische Beschreibung* . . . Theil I—II. Nürnberg, 1665.

https://biblioteca-digitala.ro

Se apreciază că ar fi o reprezentare fidelă a localității.[7] Părerea unor cercetători că stampa este opera lui Lukas Georg Schicta[8] este eronată. Monograma *L.S.* din dreapta imaginii este în realitate a lui Lukas Schnitzer, pictor și gravor care a lucrat în Nürnberg între anii 1635—1665[9]. Printre operele ilustrate de el se numără și *Türckische und Ungarische Kronika* din 1663 și *Ortelius redivivus* din 1665. Execuția gravurii este minuțioasă și foarte îngrijită.

În cea de a doua stampă (fig. 2) lucrată de același Schnitzer, cetatea se vede dinspre nord cu podețul construit peste șanțul de împrejmuire și cu fortul de apărare al porții de acces din această latură a cetății. Terenul în pantă de sub ziduri, cu falii exagerate de gravor în scopul creării unor efecte de umbră și lumină, reprezintă, fără îndoială, locul unde se află astăzi parcul orașului, loc viran care se vede foarte bine într-un plan al localității ridicat de Galeazzo Gualdo Priorato în anul 1670[10]. Locul a fost cu siguranță înclinat, reprezentînd versantul nordic al înălțimii pe care se afla cetatea. Existența acestei înălțimi a rămas consemnată în numele vechi al străzii Decebal de astăzi căreia înainte de război i se mai spunea strada Dealului cetății (în limba maghiară Várdomb utca).

Ambele gravuri au fost copiate mai tîrziu (fig. 3—4) în ultimul sfert al veacului al XVII-lea, într-o culegere de stampe flamandă *Korte beschryvinghe* . . . apărută la Antwerpen (Anvers) în 1680[11]. Desenele din culegere sînt executate de Joannes și Jacobus Peeters și gravate, în majoritatea lor, de Gasper Bouttats, cunoscut desenator și gravor care lucra și pentru librari

Culegerea era editată de însuși Jacobus Peeters, ceea ce ne duce la concluzia că scopul în care el și Joannes (probabil fratele lui) executau desenele era acela de popularizare, de comercializare și nicidecum unul artistic sau documentar. De aceea ei se mulțumesc să copieze gravuri din surse diferite, prezentîndu-le întodeauna mai mărite, aduse mai în prim plan și operînd mici modificări neesențiale la cîteva amănunte: unghiuri diverse de cădere a luminii, ferestre în plus sau în minus, dimensiuni mai mari sau mai mici la clădiri și turnuri din care însă nu omit niciodată vreunele. Erau, incontestabil, foarte buni desenatori dar toate stampele editate de ei poartă marca unor opere expediate.

Primele două imagini ale cetății prezentate de noi aici (fig. 1—2) sînt identice cu planșele XLII/1 și XL/2 din lucrarea lui B. Burai. Celelalte două

---

[7] B. B u r a i, *Op.cit.*, p. 138.

[8] L u k i n i c h E m e r i c. Vezi B. B u r a i, *Op.cit.*, nota 48.

[9] G. K. N a g l e r, *Die Monogrammisten* . . . Band V. München, 1919, p. 25, nr. 137.

[10] B. B u r a i, *Op.cit.*, planșa XL/1.

[11] *Korte Beschryvinghe ende aen-wysinghe der plaetsen in desfn Boeck, met hunnen teghenwoordingen Standt, ,pertinentlijck nytghebeldt, in Oostenryck.* [T' Antwepen, By Jacobus Peeters f.a.]

https://biblioteca-digitala.ro

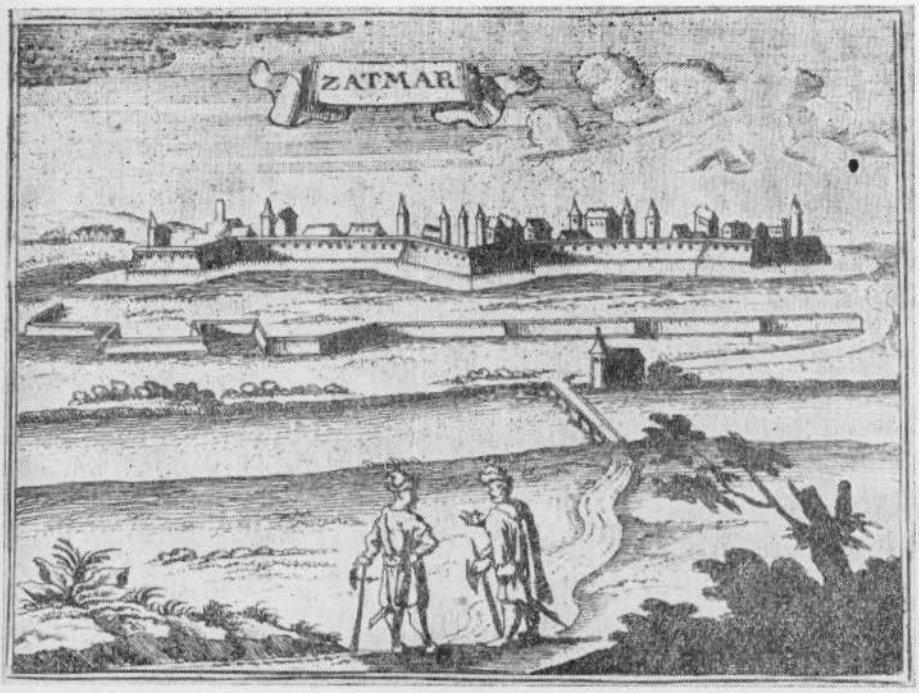

Fig. 3. Stampă reprezentînd cetatea Satu Mare (văzută dispre est).

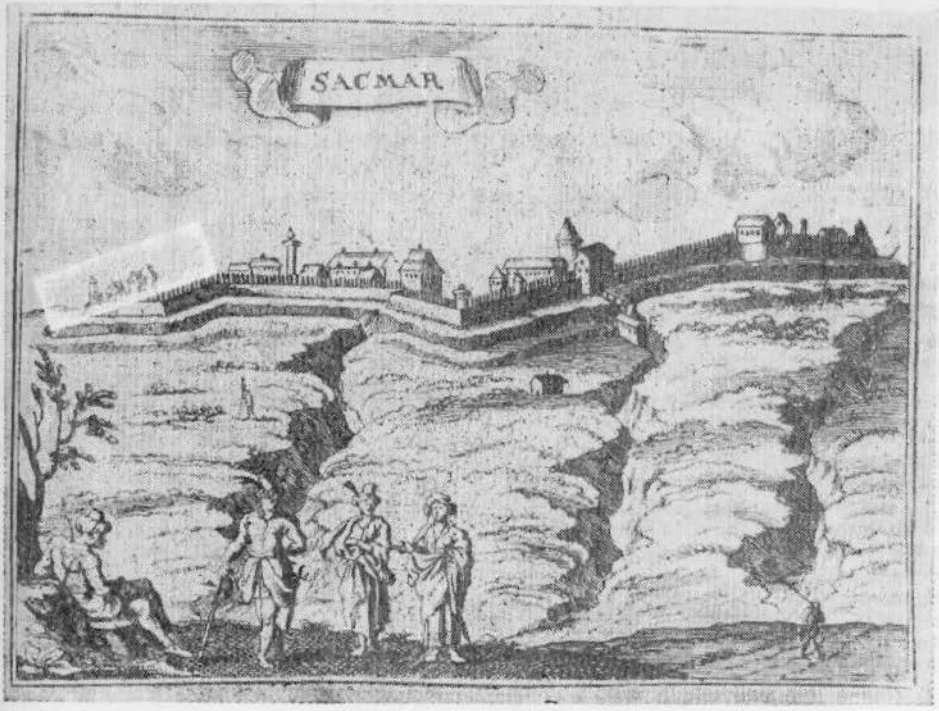

Fig. 4. Stampă reprezentînd cetatea Satu Mare (văzută dinspre nord).

https://biblioteca-digitala.ro

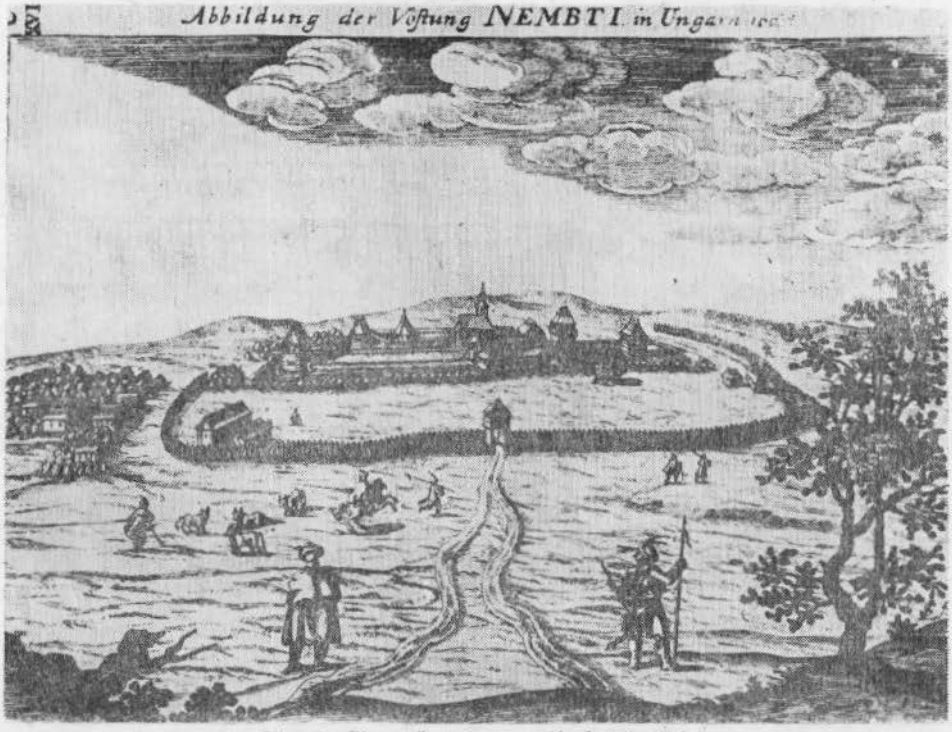

Fig. 5. Stampă reprezeentînd Mintiul.

(fig. 3—4) nu sînt reproduse acolo dar în note se fac unele referiri asupra lor.[12]

Gravurile consacrate Mintiului, în număr de trei, urmează aceeaşi filieră, de la prototipul lui Lukas Schnitzer, la desenul lui Peeters şi gravura lui Bouttats.

Prima din ele (fig. 5), reprodusă după Ortelius, este asemănătoare cu cea din planşa XLIII/1 a lui B. Burai[13], fără să fie identică, deoarece, pe varianta noastră apar cîteva personaje, inexistente dincolo, şi dispar unele clădiri. Este posibil ca însuşi autorul să fi făcut aceste modificări pentru a crea o deosebire între gravurile din *Türckische und Ungarische Kronika* şi cele din *Ortelius redivivus*, lucrări apărute la interval de doi ani: 1663 şi 1665.

[12] Mai menţionăm că stampa din cartea lui Anton Ernst Burckhardt, reprodusă de B. Burai în planşa XLI/2, este o nouă verigă din lanţul vederilor sudice copiate una după alta, posterioară chiar culegerii de stampe a lui Peeters.

[13] Afirmaţia că stampa ar reprezenta oraşul Satu Mare şi nu Mintiul (vezi B. Burai, *Op.cit.*, p. 139), întemeiată pe menţiunea din Lexiconul Pallas, vol. XV, p. 463, va trebui să fie un îndemn pentru cercetarea mai aprofundată a problemei în viitor. Chiar dacă este vorba de o reprezentare convenţională, nu credem că L. Schnitzer ar fi făcut în acelaşi an, 1665, două gravuri diferite pentru aceeaşi localitate. Dacă stampa ar înfăţişa oraşul Satu Mare ea ar trebui să fie datată ante 1500, căci numai atunci cetatea de acolo, aşa cum o descrie L.A. Maggiorotti „era patrulateră şi la fiecare colţ avea cîte un turn mic". Rămîne ca alte reprezentări care vor fi găsite în viitor să elucideze această confuzie.

https://biblioteca-digitala.ro

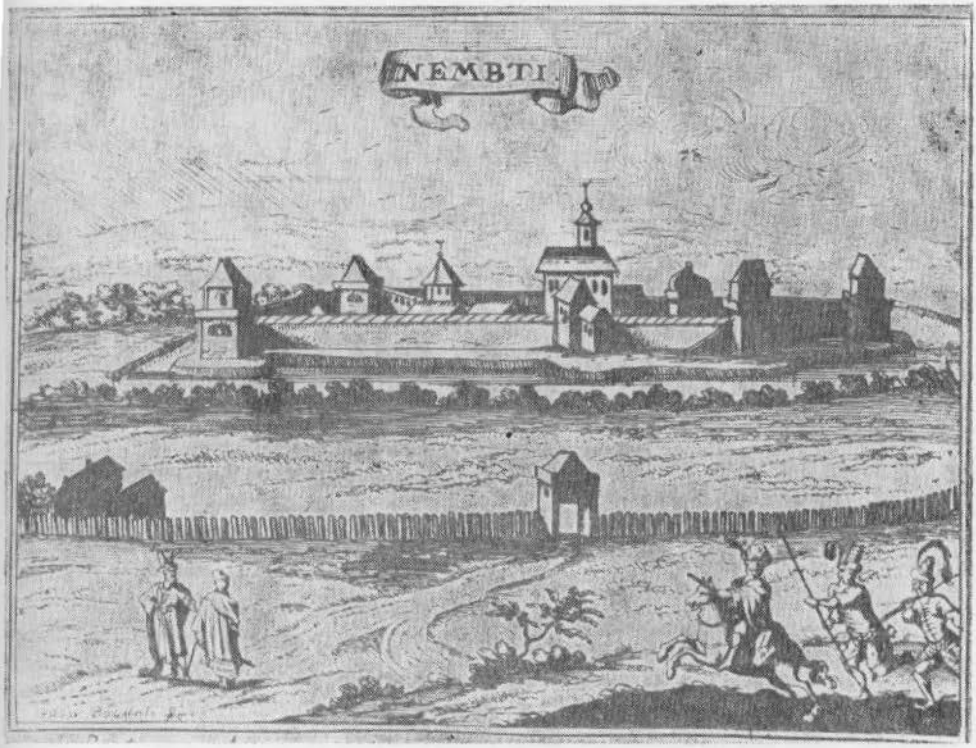

Fig. 6. Stampă reprezentînd Mintiul.

Sub inscripția *Abbildungen der Vöstung NEMBTI in Ungarn 1665*, ne este redată, din latura nordică, „cetatea" Mintiului, mult mai redusă și mai simplă decît cea din Satu-Mare. Fără să insistăm asupra unor detalii tehnice de construire a ansamblului subliniem, că în imagine se distinge bine alcătuirea din lemn a turnurilor din colțuri și gardul de mărăciniș pe care B. Burai nu-l interpretează ca atare[14]. La o distanță destul de mare se află o palancă în mijlocul căreia se înalță poarta cu turnul de intrare. Biserica din centru este aceeași cu biserica din planul lui Priorato, ușor de identificat după poziția laterală a turnului.

Copiată de Peeters și gravată de Bouttats, după cum se vede din semnăturile lor, cea de a doua stampă a Mintiului (fig. 6) a fost reprodusă în aceeași culegere, *Korte Beschryvinghe* . . . însă mult mărită și cu modificările obișnuite la acești autori. Printre altele, la turnuri nu se mai disting pereții din lemn, întreaga clădire lăsînd impresia că ar fi ridicată din zid. Împrejmuirea cu

[14] B. Burai, *Op.cit.*, p. 139.

https://biblioteca-digitala.ro

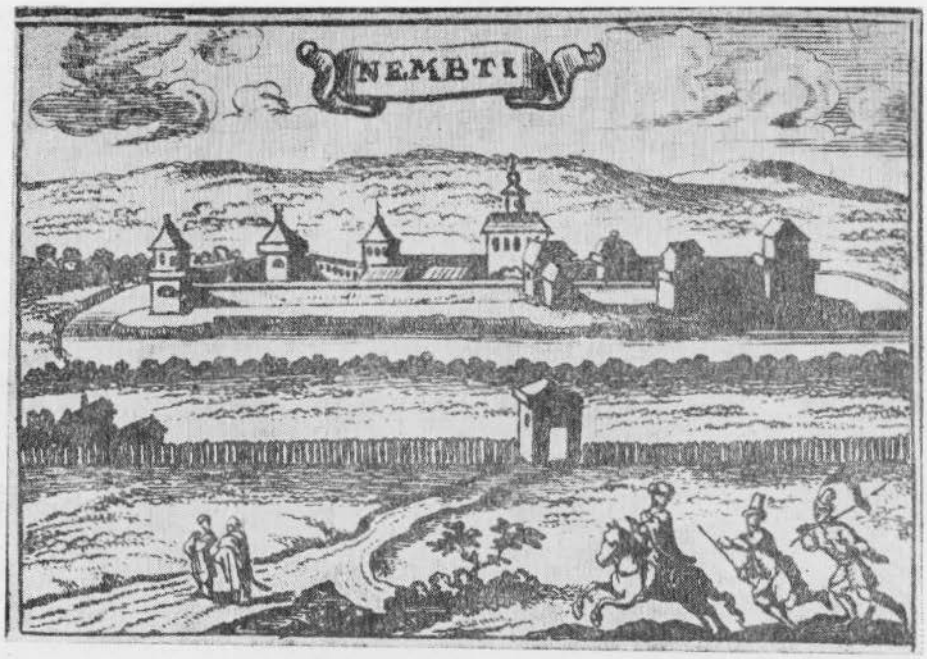

Fig. 7. Stampă reprezentînd Mintiul.

vegetație este bine redată. În primul plan apar cinci personaje în costum de epocă.

Varianta a treia (fig. 7), și mai mare decît cea de a doua, respectă modelul lui Schnitzer cu excepția numărului de ferestre și a altor cîteva amănunte. Personajele au aceeași atitudine, umbra cade din același unghi și, în general, se aseamănă atît de mult încît, alăturată celei de a doua, par a fi create de aceeași mînă. Autorul desenului nu ne este dezvăluit însă ar putea fi tot Gasper Bouttats, cel care execută gravura, de data aceasta în serviciul librarului Verdussen din Amberas (Anvers) care editează, în 1688, o lucrare în limba spaniolă: *Breve y exacta descripcion de los reynos de Hungria Dalmacia y Morea, juntamente los principados de Transilvania, Wallachia, Bulgaria etc.*[15] destinată, probabil, țărilor latine din Europa.

Printre stampele care o ilustrează figurează și acest Mintiu de care am amintit. Inscripția NEMBTI este copiată cu consecvență, fiind comună sub această formă tustrelelor imagini.

[15] *Breve y exacta descripcion de los reynos de Hungria, Dalmacia y Morea juntamente los principados de Transilvania, Wallachia, Bulgaria etc...* Amberes, Por Juan Battista Verdussen, Mercader de libros, y Gaspar Bouttats, 1688.

https://biblioteca-digitala.ro

În lucrarea lui Verdussen este menționat și orașul Satu Mare, fără a se publica și o gravură despre el. O explicabilă nedumerire izvorăște din faptul că în scurta descriere a localității, cu evenimentele istorice dintre anii 1564—1582, este numită tot timpul un oraș mic, „pequena villa"[16], cu toate că este arătat ca obiect și teatru al luptelor pentru stăpînirea lui.

Prin cele cîteva stampe prezentate aici și nereproduse în documentata lucrare a lui B. Burai, precum și prin unele identificări făcute, am încercat o contribuție la iconografia orașului Satu Mare urmînd a o completa în viitor, pe măsură ce în investigațiile noastre vom găsi și alte gravuri reproduse în tipăriturile vechi.

[16] *Breve y exacta . . .*, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

QUELQUES ESTAMPES MÉDIEVALES REPRÉSENTANT LA CITÉ DE SATU-MARE

Résumé

L'article communique sept estampes représentant la cité de Satu Mare (Satmar, Zotmar, Sachmar) depistées dans des divers ouvrages européens parus entre les années 1665 et 1688. Appuyé sur une large documentation, l'auteur fait des considérations onomastiques sur les anciennes dénominations de la ville. En analysant les estampes, il apporte quelques identifications topographiques et propose des recherches sur des nouveaux matériaux pour confirmer ou infirmer l'hypothèse controversée de l'existence d'une cité a Mintiu dans le voisinage de celle de Satu Mare.

https://biblioteca-digitala.ro